

וְהַגְדַּת לְבִנְךָ

בשבת הגדול, השנה בשבת פרשת 'צו', אמורים אנו לקרוא את הקטעים הראשונים של ההגדה, כמעין הקדמה לחג. בין הקטעים השונים בולט הקטע על ארבעת הבנים: החכם, הרשע, התם, ומי שאינו יודע לשאול. באים כאן לידי ביטוי בולט הקשרים המיוחדים הקיימים בין הפסח לבין החינוך. "וְהַגְדַּת לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר" (שמות יג, ח). אנו זוכרים את עברינו האיש, בצלקות הגופניות והנפשיות שנשארו בנו. לא כך הזיכרון היהודי הקולקטיבי. כדי לשמור אותו זקוקים אנו לחינוך: "והגדת לבנך". זאת כדי שלא נאבד את זהותנו, ונשמור את הישגי אבותינו, ובראשם החרות. החינוך מניח קיומה של שפה, בעזרתה נאמר "והגדת"!

השפה היא תנאי הכרחי להמשכיות, אך יש בה ממד נוסף. זיגמונד פרויד חשף בפנינו את תסביך אדיפוס והראה שאנו לומדים בעקבותיו כללי ההתנהגות וממילא את יסודות המוסר ביחסינו אל אבא ואמא. אלא שיש עוד תחנות למידה. לומד התינוק שיעורים ראשוניים במשמעת לדחות את הסיפוקים, כאשר הוא תופס, תוך טראומה, שצריך להתרגל לריתמוס זמני מסוים כדי לינוק.. עד מהרה הוא לומד גם שיש לשמור על כללי ניקיון בעשיית צרכיו. בעיני, כסבא המסתכל על נכדיו ונכדותיו, מקווה אני שלא אטעה אם אוסיף שיש סיטואציה מוסרית נוספת, כשהתינוק לומד לדבר, ותופס מה זאת שפה. התינוק זקוק לאפיק תקשורת עם הסביבה האנושית. הוא יוכל ליהנות רבות מאפיק כזה, הוא יכול להביע דרכו את רצונותיו ולהשיגם. ואכן, אנו שומעים ילדים לא מעטים שנאמים נאומים מזהירים, אלא שלדאבון ליבנו אין אנו מבינים אותם. הוא עוד לא למד שאין שפה פרטית. הוא חייב עוד ללמוד שיש מילונים, שהם במהותם שרירותיים. החברה קבעה את משמעות המילים: כיסא, בקבוק, דלת וכדו'. הוא חייב ללמוד דקדוק, ולהשתמש בו. ואחר כך הוא עוד ילמד, בצורה המהנה על צופה, שיש יוצאים מן הכלל. במילים אחרות הוא לומד שיש לפניו מעין משחק, פעילות בה יש לשמור על חוקים, ודווקא שמירה זאת משחררת אותו. במשחק זה, הוא יכול להרוויח אם הוא ישחק לפי הכללים. במסורת היהודית אומרים אנו: ירידה צורך עלייה, ועכשיו, נוכל להוסיף, שעבוד צורך שחרור. אנו חייבים להיכנע לכללי המשחק כדי שנוכל ליהנות מפרותיו.

אך נדייק! יש שני סוגי משחקים. ישנו המשחק החופשי, בו האדם נהנה לשחק, לעשות דברים ללא חוקים כלל. מצד שני ישנם משחקים הנשלטים על ידי חוקים, לפעמים חוקים נוקשים מאוד, וההצלחה בהם מחייבת את האדם למלוא המאמץ כדי לנצח. במקרה הראשון יש בידור בשני יש משהו קרוב לספורט, למן כדורגל ועד לשחמט. העבודה הזאת מאפיינת משימות רבות בחיים, כמו למשל בלימוד מוזיקה, לימוד שפה, וכדו'. ולרשע נאמר: ואחד מיסודות המוסר שעלינו ללמוד וליישם במשך החיים, הוא צוו חשוב: לשחק

משחק הוגן. עבירה על המצווה הזאת, היא מקור השחיתות המאיימת על כל האנושות, ובסופו של דבר גם על הרשע עצמו.

גם הבנים האחרים משתמשים בשפה. ואכן יש תפקידים שונים לשפה. כנראה ששוב לדבר עם העובר, אף כשהוא נמצא בירך אמו, לדבר אליו. אין הוא מבין את מה שאנו אומרים לו. יש בדיבור הרבה יותר מאשר באמירה, ואת זה מרגיש מי שאינו יודע לשאול. ועל כך נאמר 'את פתח לוי'. והתם? לדעתי, הוא משתמש בפונקציה אחרת של השפה.

אנו משתמשים במילים כאילו חסרות משמעות, 'הלו!' למשל, ואחרות הדומות לה. אלו הן מלים שכל מטרתן אינה אלא ליצור קשר או לוודא שיש קשר, הבן החכם יודע להשתמש בשפה כבאמצעי למסור מידע. הוא יכול לכוון בתפילה כפילוסוף או כמקובל. התם משתמש בשפה כדי למצוא קשר. חז"ל הבינו, לדעתי, שזאת המטרתה הבסיסית ביותר של התפילה. לא למסור לקדוש ברוך הוא אינפורמציה, אלא לשמור על הקשר אתו.

לא דיברנו על החכם, נחזור אליו ברשימה קרובה. בינתיים נשמע אחד מהחכמים הפוסט-מודרניים יש לא מעט. "אין זכות לחנך", הוא מתריע. אולי "והגדת לבנך" אינו אלא אמצעי דיכוי נוסף של החברה? אכן, נכון! אין זכות לחנך, אבל יש חובה לחנך. אם לא נחנך, נגדל אילמים. מבחינה תרבותית ומוסרית. בטבע יפגוש האדם עובדות. אך את הערכים הוא יפגוש רק בתרבות, בעולמו של ה"והגדת לבנך". אחד הביטויים ההולמים ביותר למתח שבין הקונצפציות מצוי בהתייחסות לפסוק החינוכי הקלאסי: "חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דַרְכּוֹ, גַּם כִּי יִזְקֶיךָ לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה" (משלי כב, ו). הוגים רבים ראו בפסוק הזה ביטוי לצורך להגיע אל הנער ואל הנערה כפי מה שהם, בחינוך דמוקרטי. דווקא לאור זאת מרשימים דבריו של הרלב"ג, רבי לוי בן גרשם, שפירש את הפסוק בצורה הפוכה: "חנוך לנער – [האב] אשר יחנוך לנער על פי הדרך אשר מנהגו וטבעו [של הילד] ללכת בה, לחשבו... שכבר יקבל המוסר כאשר יגדל, [התוצאה תהיה]... שלא יוכל להסירו אחר זה מהדרך הרעה ההיא וגם לא יסור ממנה מעצמו וגם בעת זקנתו". הפסוק כתוב באירוניה מרה, מוצדקת באופן חלקי גם היום.